

KATARZYNA MAKSYMIAK
(Siedlce)

FILOZOFOWIE NEOPLATOŃCSY NA DWORZE CHOSROESA I – ZDERZENIE KULTUROWE?*

Jednym z epizodów panowania Chosroesa (Xusrō) I (531–579) było przybycie na dwór w Gondišāpur siedmiu filozofów neoplatońskich¹. Wydarzenie to zostało opisane wyłącznie przez bizantyjskiego historyka Agatiasza², być może na podstawie relacji jednego z uczestników wyprawy³. Poniższe rozważania mają na celu analizę tekstu Agatiasza w kontekście znajomości obyczajów irańskich przez mieszkańców Bizancjum i różnic kulturowych między dwiema potęgami późnego antyku⁴.

W literaturze przedmiotu przyjmuje się rok 529 jako datę „zamknięcia” Akademii przez Justyniana I (527–565)⁵, należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że nie ma

* Badania zostały zrealizowane w ramach tematu 107/20/B w Instytucie Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego.

¹ Damaskios z Syrii (*Prosopography of the Later Roman Empire* [dalej *PLRE*], t. II: *AD 395–527*, oprac. J. R. Martindale, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s. 342–343, nr 2), Simplijusz z Cylicji (*PLRE*, t. III: *AD 527–641*, oprac. J. R. Martindale, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 1153–1154, nr 1), Eulamiusz (Eulaliusz) z Frygii, Pryscian z Lidii (*PLRE*, t. III, s. 1051), Hermes i Diogenes z Fenicji, Izydor z Gazy.

² Agath. III 2, 30–31 Keydell; J. Th. Walker, *The Limits of Late Antiquity: Philosophy between Rome and Iran*, *AW* 33, 2002, s. 56–67; U. Hartmann, *Geist im Exil. Römische Philosophen am Hof der Sasaniden*, [w:] *Grenzüberschreitungen. Formen des Kontakts zwischen Orient und Okzident im Altertum*, oprac. M. Schuol, U. Hartmann, A. Luther, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2002, s. 123–160; M. Dzielska, *Podróż filozofów późnoplatońskich do Persji. Kilka uwag o jej motywach*, [w:] *Hortus Historiae*, oprac. E. Dąbrowa i in., Historia Iagellonica, Kraków 2010, s. 725–736; K. Maksymiuk, *W poszukiwaniu „idealnego państwa”. Kilka uwag o pobycie filozofów neoplatońskich w Iranie*, [w:] *Filozofia życia. W poszukiwaniu mądrości, piękna i dobra*, oprac. E. Jamroch, J. Kunikowski, t. II, Wydawnictwo UPH, Siedlce – Drohiczyń 2011, s. 473–482; argumenty przeciw utożsamianiu tej szkoły z Akademią Platonią, zob. H. J. Blumenthal, *529 and Its Sequel: What Happened to the Academy*, *Byzantion* 48, 1978, s. 369–385.

³ Damaskios jako podstawowe źródło Agatiasza – zob. Hartmann, op. cit., s. 134–135; Simplijusz jako źródło Agatiasza – zob. A. Cameron, *Agathias*, Oxford University Press, Oxford 1970, s. 101–102.

⁴ Problem poruszany na podstawie analizy korespondencji dyplomatycznej: zob. K. Maksymiuk, *The Two Eyes of the Earth: The Problem of Respect in Sasanid-Roman Relations*, *GRBS* 58, 2018, s. 591–606.

⁵ A. Cameron, *The Last Days of the Academy at Athens*, *PCPS* 195, 1969, s. 7–29; G. Fernández, *Justiniano y la clausura de la Escuela de Atenas*, *Erytheia* 2, 1983, s. 24–30; O. Bucci, *La politica culturale di Cosroe Anusirvan (531–579), la chiusura delle scuole di Atene (529) e l'esilio degli ultimi Maestri pagani in Persia*, [w:] *Studi in onore di Arnaldo Biscardi*, t. VI, oprac. F. Pastori, La Goliardica, Milano 1987, s. 507–552; G. Hällström, *The Closing of the Neoplatonic School in A.D. 529: An Additional Aspect*, [w:] *Post-Herulian Athens. Aspects of Life and Culture in Athens A.D. 267–529*, oprac. P. Castrén, Suomen Ateenan-instituutin säätiö, Helsinki

żadnych aktów prawnych, które mówiłyby o decyzji cesarza likwidującej Akademię⁶. Dwie konstytucje cesarskie uderzały w podstawy finansowe działalności pogan w sferze kultury w państwie⁷ i one pośrednio przyczyniły się do zaprzestania aktywności filozofów w Atenach. Wprawdzie grupie filozofów, którzy udali się do Iranu, przewodził Damaskios⁸, ostatni kierownik Akademii, lecz Agatiasz nie wspomina o wcześniejszej współpracy tych filozofów w Atenach. Teza, że Damaskios wyjechał do Iranu, aby założyć tam nową szkołę, działającą pod patronatem Chosroesa I⁹, jest oczywiście możliwa, jednak opiera się na zbyt kruchych podstawach, żeby uznać ją bezspornie za fakt historyczny.

Na początku 532 r. filozofowie przybyli do Gondīšāpur¹⁰ i przebywali tam do 533 r.¹¹ Decyzja o powrocie z Iranu musiała zapaść przed zawarciem „pokoju

1994, s. 141–160; J. Beaucamp, *Le philosophe et le joueur. La date de la fermeture de l'école d'Athènes*, Travaux et Mémoires 14, 2002, s. 21–35; J. M. Zamora, *Damascio y el cierre de la escuela neoplatónica de Atenas*, Revista Española de Filosofía Medieval 10, 2003, s. 173–187; E. Watts, *Justinian, Malalas, and the End of Athenian Philosophical Teaching in A.D. 529*, JRS 94, 2004, s. 168–182; V. Napoli, *Note sulla chiusura della Scuola neoplatonica di Atene*, Schede Medievali 42, 2004, s. 53–95; E. Watts, *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*, University of California Press, Berkeley 2006, s. 131–142.

⁶ O dekreście Justyniana, który zabraniałby nauczania filozofii w Atenach, wspomina wyłącznie Malalas. Mal. 18, 47: ἐπὶ δὲ τῆς ὑπατείας τοῦ αὐτοῦ Δεκίου ὁ αὐτὸς βασιλεὺς θεσπίσας πρόσταξιν ἐπεμψεν ἐν Αθήναις, κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε ἀστρονομίαν ἐξηγεῖσθαι, μήτε κόττον ἐν μιᾷ τῶν πόλεων γίνεσθαι, ἐπειδὴ ἐν Βυζαντίῳ εὐρεθέντες τινὲς τῶν κοττιστῶν καὶ βλασφημίας δειναῖς ἑαυτοὺς περιβαλόντες χειροκοπηθέντες περιεβωμίσθησαν ἐν καμῆλος.

⁷ *Cod. Iust.* I 11, 9, 1: *Nemini autem liceat sive in testamento, sive per donationem quicquam personis vel locis ad sustentandum paganorum impietatem relinquere, etsi hoc specialiter voluntatis vel testamenti, vel donationis verbis non contineatur, sed alio modo pro vero a iudicantibus deprehendi possit.* Ibid., 10, 1: *Omnem autem doctrinam ab iis, qui impiorum paganorum furore laborant, doceri prohibemus, ut ne hoc modo simulent se eos, qui misera sorte ad ipsos veniant, erudire, sed revera animos erudiendorum corrumpant, neque magis aliquid annonae ex publico percipiant, non habentes licentiam ne ex divinis quidem rescriptis vel pragmaticis sanctionibus eiusmodi ius sibi vindicandi.* O tym prawie zob. Watts, *Justinian, Malalas...*, s. 178–182; Według Rainera Thiela, *Simplikios und das Ende der neuplatonischen Schule in Athen*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1999, s. 17–18, z powodu braku wsparcia finansowego działania Akademii zostały znacznie ograniczone, ale nie przerwane całkowicie.

⁸ G. Fowden, *The Pagan Holy Man in Late Antique Society*, JHS 102, 1982, s. 45–48; M.-G. Hâncu, *In the End There Was the Beginning: Pagan Cosmogonies in the Age of Justinian*, Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 56, 2016, s. 513–527.

⁹ Tak uważa U. Hartmann, *Griechische Philosophen in der Verbannung*, [w:] *Gelehrte in der Antike*, oprac. A. Goltz i in., Böhlau-Verlag, Köln 2002, s. 71.

¹⁰ Hartmann, *Geist im Exil...* (zob. wyżej, przyp. 2), s. 135; według Ilsetraut Hadot, *Dans quel lieu le néoplatonicien Simplicius a-t-il fondé son école de mathématiques, et où a pu avoir lieu son entretien avec un manichéen?*, International Journal of the Platonic Tradition 1, 2007, s. 46, przybycie filozofów do Iranu zbiegło się w czasie z objęciem tronu przez Chosroesa I, które nastąpiło 13 września 531 r.; Michel Tardieu, *Les paysages reliques, routes et haltes syriennes d'Isidore à Simplicius*, Peeters, Louvain 1990, s. 130, uważa, że Damaskios przybył sam jako emisariusz, podczas gdy jego współpracownicy pozostali w Syrii. Inaczej: Thiel, op. cit., s. 12.

¹¹ Agath. III 2, 31, 2; Hartmann, *Griechische Philosophen...*, s. 71; E. Watts, *Where to Live the Philosophical Life in the Sixth Century? Damascius, Simplicius, and the Return from Persia*, GRBS 45, 2005, s. 285–315.

wieczystego” przez Chosroesa i Justyniana (jesień 532 r.), ponieważ jedną z klauzul traktatu miało być zagwarantowanie swobodnej działalności filozofów na terenie cesarstwa¹².

Według Agatiasza o wyjeździe filozofów do Iranu zdecydowało błędne wyobrażenie o tym kraju. W Iranie bowiem miał być spełniony filozoficzny ideał władzy opartej na jedności φιλοσοφία i βασιλεία¹³. Wyidealizowany obraz państwa rządzonego przez Chosroesa nie powinien dziwić, Rzymianie postrzegali Iran jako kraj, z którego wywodziła się magia i astrologia, kraj, za pośrednictwem którego na zachód docierały „prądy naukowe” z Indii¹⁴.

Drugim dużo ważniejszym powodem wyjazdu podanym przez Agatiasza było ograniczenie praw niechrześcijan do udziału w życiu publicznym cesarstwa¹⁵. O prześladowaniach pogan przez Justyniana wspomina Malalas (między innymi zakaz sprawowania urzędów, konfiskaty majątków, przymusowe przyjęcie chrześcijaństwa)¹⁶. W przeciwieństwie do cesarstwa Justyniana, mimo że religią dworu królewskiego w Iranie był mazdaizm¹⁷, aktywność w sferze publicznej nie była zarezerwowana wyłącznie dla wyznawców tej religii. Gondišapur, będące od IV wieku rezydencją królewską¹⁸, w czasach panowania Chosroesa I było jednym z najważniejszych kulturalnych i naukowych ośrodków Wschodu¹⁹. Na dworze królewskim bywali między innymi Sergiusz z Resainy²⁰, Paweł Pers²¹,

¹² Agath. III 2, 31, 4; Hadot, op. cit., s. 43; E. Nechaeva, *Seven Hellenes and One Christian in the Endless Peace Treaty of 532*, *Studies in Late Antiquity* 1, 2017, s. 359–380.

¹³ Agath. III 2, 30, 3: ὡς εἶη παρ’ ἐκείνοις δικαιοτάτων μὲν τὸ ἄρχον καὶ ὁποῖον εἶναι ὁ Πλάτωνος βούλεται λόγος, φιλοσοφίας τε καὶ βασιλείας ἐς ταῦτὸ ξυνηλουθούσης; Dzielska, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 2), s. 730.

¹⁴ V. Erhart, *Priscianus of Lydia at the Sasanian Court: Solutionum ad Chosroem*, *Falsafeh. Iranian Journal of Philosophy* 37, 2009, s. 22.

¹⁵ Agath. III 2, 30, 4: τούτοις δὴ οὖν ὡς ἀληθέσιν ἀρθέντες καὶ πρὸς γε ἀπειρημένον αὐτοῖς ἐκ τῶν νόμων ἀδεῶς ἐνταῦθα ἐμπολιτεύεσθαι, ὡς τῷ καθεστῶτι οὐχ ἐπομένοις, οἱ δὲ αὐτίκα ἀπίοντες ὄχροντο ἐς ἀλλοδαπὰ καὶ ἄμικτα ἦθη, ὡς ἐκεῖσε τὸ λοιπὸν βιωσόμενοι.

¹⁶ Mal. 18, 42; Watts, *Justinian, Malalas...* (zob. wyżej, przyp. 5), s. 181–182.

¹⁷ K. Maksymiuk, *Zaratusztrianizm w okresie sasanidzkim. Zarys problematyki*, [w:] *Наукoвий зoрiчник Iсторiя релiгiї в Укraiнi*, oprac. O. Киричук, M. Омельчук, Львiв 2016, s. 15–24.

¹⁸ M. L. Chaumont, *Où les rois sassanides étaient-ils couronnés?*, *Journal Asiatique* 252, 1964, s. 62.

¹⁹ H. H. Schöffler, *Die Akademie von Gondischapur. Aristoteles auf dem Weg in den Orient*, *Freies Geistesleben*, Stuttgart 1979, s. 28–29; D. T. Potts, *Gundeshapur and the Gondeisos*, *Iranica Antiqua* 24, 1989, s. 323–335; G. J. Reinink, *Theology and Medicine in Jundishapur. Cultural Change in the Nestorian School Tradition*, [w:] *Learned Antiquity. Scholarship in the Near East, the Greco-Roman World and the Early Medieval World*, oprac. A. A. McDonald i in., Peeters, Leuven 2003, s. 163–174; M. H. Azizi, *Gondishapur School of Medicine: The Most Important Medical Center in Antiquity*, *Archives of Iranian Medicine* 11, 2008, s. 116–119.

²⁰ H. Hugonnard-Roche, *Platon syriaque*, [w:] *Pensée grecque et sagesse d’Orient. Hommage à Michel Tardieu*, oprac. M.-A. Amir-Moezzi i in., Brepols, Turnhout 2010, s. 307–322; S. Aydin, *Sergius of Reshaina. Introduction to Aristotle and His Categories, Addressed to Philotheos: Syriac Text, with Introduction, Translation, and Commentary*, Brill, Leiden 2015.

²¹ P. Bruns, *Paul der Perser: Christ und Philosoph im spätantiken Sasanidenreich*, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte* 104, 2009, s. 28–53; H. Hugonnard-Roche, *Du commentaire à la reconstruction: Paul le Perse interprète d’Aristote (sur*

Uranios²², Borzūya²³ czy Mankah²⁴. Przedstawiciele różnych religii i nurtów filozoficznych prowadzili tam debaty, często w obecności króla²⁵. Agatiasz potwierdza, że neoplatonicy, którzy przybyli do Iranu, uczestniczyli w takich debatach²⁶.

Na decyzji filozofów o przybyciu do Iranu miała zaważyć powszechna opinia o Chosroesie jako królu-filozofie na tronie²⁷.

Ἀλλὰ γὰρ βραχέα ἄττα περὶ Χοσρόου διεξελθὼν αὐτίκα ἔγωγε ἀνὰ τὰ πρότερα καὶ δὴ ἐπανήξω. ὕμνοισι γὰρ αὐτὸν καὶ ἄγναισι πέρα τῆς ἀξίας, μὴ ὅτι οἱ Πέρσαι, ἀλλὰ καὶ ἔνιοι τῶν Ῥωμαίων, ὡς λόγων ἐραστὴν καὶ φιλοσοφίας τῆς παρ' ἡμῖν ἐς ἄκρον ἐλθόντα, μεταβληθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἐς τὴν Περσίδα φωνῆν τῶν Ἑλληνικῶν ξυγγραμμάτων²⁸.

Osobisty kontakt z królem miał jednak przynieść filozofom neoplatonickim rozczarowanie. W ich ocenie król nie opierał swoich rządów na naukach filozofii, a jego wiedza w tej dziedzinie była zaledwie powierzchowna.

Ἐπεὶ δὲ καὶ τῷ βασιλεῖ διαλεχθέντες ἐνεύσθησαν τῆς ἐλπίδος, ἄνδρα εὐρόντες φιλοσοφεῖν μὲν φρυσσάμενον, οὐδὲν δὲ ὅ τι καὶ ἐπαίοντα τῶν αἰτυτέρων, ὅτι τε αὐτοῖς οὐδὲ τῆς δόξης ἐκοινώνει, ἕτερα δὲ ἄττα ἐνόμιζεν, ὅποια ἦδη μοι εἴρηται, τὴν τε τῶν μίξεων κακοδομιονίαν οὐκ ἐνεγκόντες, ὡς τάχιστα ἐπανήεσαν²⁹.

une lecture du Peri Hermeneias, à propos des modes et des adverbesselon Paul, Ammonius et Boèce), [w:] Interpreting the Bible and Aristotle in Late Antiquity: The Alexandrian Commentary Tradition between Rome and Baghdad, oprac. J. Lössl, J. Watt, Ashgate, Aldershot 2011, s. 207–224.

²² PLRE, t. III, s. 1393.

²³ D. Khaleghi-Motlagh, *Borzūya*, Encyclopaedia Iranica, t. IV 4, 1989, s. 381–382; F. de Blois, *Burzōy's Voyage to India and the Origin of the Book of Kalīlah wa Dimnah*, Royal Asiatic Society, London 1990.

²⁴ M. S. Khan, *An Arabic Source for the History of Ancient Indian Medicine*, Indian Journal of History of Science 16, 1981, s. 47–56; M. Söylemez, *The Jundishapur School: Its History, Structure, and Functions*, The American Journal of Islamic Social Sciences 22, 2005, s. 1–27.

²⁵ Ioh. Eph. 6, 20; A. Panaino, *The Astronomical Conference of the Year 556 and the Politics of Xusrav Anosag-rwan*, [w:] *Commutatio et Contentio: Studies in the Late Roman, Sasanian, and Early Islamic Near East in Memory of Zeev Rubin*, oprac. H. Börm, J. Wiesehöfer, Wellem Verlag, Düsseldorf 2010, s. 293–306; K. Maksymiuk, „Apostol” Arabów – *Ahudemmeh*. *Kilka uwag na temat sporów doktrynalnych i wiarygodności przekazów źródłowych*, Scripta Biblica et Orientalia 4, 2012, s. 192; R. E. Payne, *Iranian Cosmopolitanism: World Religions at the Sasanian Court*, [w:] *Cosmopolitanism and Empire: Universal Rulers, Local Elites, and Cultural Integration in the Ancient Near East and Mediterranean*, oprac. M. Lavan i in., Oxford University Press, Oxford 2016, s. 219–228.

²⁶ Agath. III 2, 31, 1; o czym możemy wnioskować również na podstawie: *Prisciani philosophi solutiones eorum de quibus dubitavit Chosroes Persarum rex (Prisciani Lydi quae extant: Metaphrasis in Theophrastum et Solutionum ad Chosroem liber)*, oprac. I. Bywater, Reimer, Berlin 1886); V. Erhart, *Priscianus of Lydia at the Sasanian Court: Solutionum ad Chosroem*, *Falsafeh*. Iranian Journal of Philosophy, 37, 2009, s. 21–31; E. B. Абдуллаев, *Прискиан Лиудиуский и его «Разрешения апоруй Хосрова, царя персов»*, СХОЛН 7, 2013, s. 239–271; D. Marcotte, *Chosroès Ier et Priscien : Entretiens de physique et de météorologie*, [w:] *Husraw Ier – Reconstructions d'un règne. Sources et documents*, oprac. Ch. Jullien, Peeters, Leuven 2015, s. 285–304.

²⁷ Ibn Miskawayh, *Tagārib al-umam (The Book of Deeds of Xusrō I Anōšarvān)*, oprac. L. Caetani, Brill, Leiden 1909, s. 206–207.

²⁸ Agath. III 2, 28, 1.

²⁹ Ibid., 31, 1.

Jednym z zarzutów Agatiasza był niezrozumiały szacunek, jakim władca darzył „szarlatana” Uraniosa,

λόγων δὲ περὶ καὶ φιλοσοφίας τοιοῦτον αὐτὸν ἡγητέον, ὅποιον εἶναι εἰκὸς ἄνδρα ζυνόμελον τε καὶ ἀκροατὴν Οὐρανοῦ ἐκεῖνου ἀποδεδειγμένον³⁰,

jednak według *Kroniki z Seert* w tajniki filozofii wprowadzali króla Barsaûma, biskup Qardu, i Paweł Pers³¹.

Agatiasz kilkakrotnie zarzucił królowi, że był barbarzyńcą, ponieważ nie znał greki i z tego powodu nie mógł zrozumieć głębi nauk filozoficznych.

πὼς μὲν γὰρ οἷόν τε ἦν τὸ ἀκραιφνὲς ἐκεῖνο τῶν παλαιῶν ὀνομάτων καὶ ἐλευθέριον καὶ πρὸς γε τῆ τῶν πραγμάτων φύσει πρόσφορον τε καὶ ἐπικαιρότατον ἀγρία τινὶ γλώττει καὶ ἀμουσοτάτῃ ἀποσωθῆναι;³²

Według Agatiasza teksty greckie miały być tłumaczone na język perski³³. Należy tu jednak zauważyć, że dzieła greckich filozofów nie były tłumaczone na perski, lecz na syryjski (dialekt aramejskiego)³⁴. Wydaje się, że na uznaniu Chosroesa przez Agatiasza za dyletanta w sprawach filozofii zaważył fakt, że jego zdaniem król nie potrafił docenić najwybitniejszych filozofów swoich czasów (τῶν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ φιλοσοφησάντων³⁵).

Damaskios i jego towarzysze zostali potraktowani z szacunkiem,

καίτοι ἔστεργέ τε αὐτοὺς ἐκεῖνος καὶ μένειν ἤξιου, οἱ δὲ ἄμεινον εἶναι σφίσιν ἡγοῦντο ἐπιβάντες μόνον τῶν Ῥωμαϊκῶν ὀρίων αὐτίκα, οὕτω παρασχόν, καὶ τεθνάναι ἢ μένοντες παρὰ Πέρσαις τῶν μεγίστων γερῶν μεταλαγχάνειν³⁶,

jednak nie wyjątkowo. Byli jednymi z wielu uczonych, którzy odwiedzili dwór w Gondišāpur. Na podstawie III księgi *Dēnkard* możemy określić motywy, jakimi kierował się władca w swojej polityce kulturalnej. Celem króla było odtworzenie zbiorów królewskiego archiwum, zniszczonego przez Aleksandra Macedońskiego³⁷.

³⁰ Ibid., 32, 5.

³¹ *Histoire Nestorienne (Chronique de Seért)*, oprac. A. Scher, *Patrologia Orientalis* 7, 1907, s. 147.

³² Agath. III 2, 28, 3.

³³ Ibid., 1.

³⁴ M. Dols, *Syriac into Arabic: The Transmission of Greek Medicine*, *Aram* 1, 1989, s. 45–52; C. D’Ancona, *Greek into Arabic: Neoplatonism in Translation*, [w:] *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*, oprac. P. Adamson, R. Taylor, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 18–19.

³⁵ Agath. III 2, 30, 3.

³⁶ Ibid., 31. 2.

³⁷ *Dēnkard* III, [w:] *The Gāthās of Zarathushtra and the Other Old Avestan Texts*, cz. 1: *Introduction – Text and Translation*, oprac. H. Humbach, C. Winter, Heidelberg, 1991, s. 52: *ud andar wizand ī az mar ī dušxwarr aleksandar ō ērānšahr ud dēnxwadāyīh mad ān ī pad diz ī nibišt ō sōzišn ān ī (pad) ganj ī šāhīgān ō dast ī hrōmāyān mad u-š ō-iz yōnāyīg huzwān wizārd pad āgāhīh ī az pēšēnagān guft.*

Włączenie elementów filozofii greckiej do doktryny mazdajskiej³⁸ było uzasadnione tym, że pisma uczonych greckich według Chosroesa należały do irańskiej tradycji. Zrabowane przez Aleksandra dokumenty zostały przetłumaczone na grekę, by po upływie ośmiu wieków za pośrednictwem filozofów neoplatońskich powrócić do Iranu³⁹.

Problemem, który można rozpatrywać czytając przekaz Agatiasza, są powody negatywnej oceny Chosroesa i jego urzędników⁴⁰. Według opisu zachowanie ich nacechowane było okrucieństwem i wręcz nieludzkim traktowaniem poddanych.

καὶ γὰρ οἱ δυνατοὶ τοὺς ἐλάττονας λυμαίνονται ὁμότιμῃ τε πολλῇ χροῶνται κατ' ἀλλήλων καὶ ἀπανθρωπιά⁴¹.

Neoplatonicy przybyli do Iranu po pierwszej fali represji przeciw mazdakitom (528–529)⁴², którą kierował Chosroes. Firdausi (Ferdowsī) przekazuje, że trzy tysiące uczestników ruchu pogrzebano żywcem, stopami do góry, tworząc „ludzki ogród”⁴³. O ile możemy założyć, że informacje o tych działaniach nie dotarły na terytorium bizantyjskie, to w 532 r., prawdopodobnie więc w czasie pobytu filozofów w Gondīšāpur, miał miejsce nieudany spisek arystokracji. Próba wprowadzenia na tron Kawāda zakończyła się licznymi egzekucjami, zginęli między innymi dwaj bracia króla, Kāvūs i Zāmāsp⁴⁴. Agatiasz zarzuca królowi okrucieństwo, jednak musimy zauważyć, że takie zachowania były naturalne dla władców sasanidzkich, wręcz wpisane w ich kulturę sprawowania rządów. Można w tym miejscu przytoczyć jako przykład przydomek *Dhū al-Aktāf* (‘wyrwacz ramion’), którym był określany wśród pacyfikowanych plemion arabskich Šāpur II (309–379)⁴⁵, czy działania

³⁸ Ph. Gignoux, *Dēnkard*, Encyclopaedia Iranica, t. VII 3, 1994, s. 284–289.

³⁹ T. Daryaee, *The Ideal King in the Sasanian World: Ardashir I Pabagan or Xusro Anosagruwan?*, Iranian Studies 3, 2003, s. 42; K. Maksymiuk, *Alexander of Macedon in the Memory of Sasanian Iran*, [w:] *Meministine? Memory and Oblivion in the Ancient World — the Ancient World in the Memory and Oblivion*, oprac. K. Balbuza, M. Musielak, K. Królczyk, Instytut Historii UAM, Poznań 2019, s. 103–112.

⁴⁰ Agath. III 2, 30, 5: πρῶτα μὲν οὖν τοὺς ἐν τέλει ἀλαζόνας μάλα εὐρόντες καὶ πέρα τοῦ δέοντος ἐξωγκωμένους ἐβδελύττοντό γε αὐτοὺς καὶ ἐκάκιζον.

⁴¹ Ibid., 6.

⁴² J. Wiesehöfer, *Kawad, Khusrō I and the Mazdakites: A New Proposal*, [w:] *Trésors d'Orient: Mélanges offerts à Rika Gyselen*, oprac. P. Gignoux, Ch. Jullien, F. Jullien, Peeters, Paris 2009, s. 403–404; M. R. Jackson Bonner, *Six Problèmes d'interprétation dans les règnes de Pērōz, Balāš, Jāmāsp et Kavād*, Historia i Świat 4, 2015, s. 114–118.

⁴³ Ferdowsī 40, 7 (*The Shāhnāma of Firdausī*, t. VII, wyd. A. G. Warner, E. Warner, Routledge, London 2000).

⁴⁴ Procop. *Bell.* I 23, 4–10; *Chronique de Seert* 146; P. Poushariati, *Decline and Fall of the Sasanian Empire*, I. B. Tauris, New York 2008, s. 111; K. Maksymiuk, *The Parthian Nobility in Xusrō I Anōšīrvān Court*, [w:] *Elites in the Ancient World*, t. II, oprac. D. Okoń, P. Briks, Minerwa, Szczecin 2015, s. 193.

⁴⁵ Ṭabarī 844 (*The History of al-Ṭabarī. The Sāsānids, the Byzantines, the Lakhmids, and Yemen*, wyd. C. E. Bosworth, State University of New York Press, Albany 1999).

Pērōza I (459–484), który po przejęciu władzy zabił wszystkich swoich braci i trzech innych członków rodziny królewskiej⁴⁶.

Kolejnym powodem rozczarowania osobą króla miało być wszechobecne bezprawie w rządzonym przez niego kraju,

ἔπειτα δὲ ἐώρων, ὡς τοιχοῦργοι τε πολλοὶ καὶ λωποδῦται οἱ μὲν ἠλίσκοντο, οἱ δὲ καὶ διελάνθανον, ἅπαν τε εἶδος ἀδικίας ἡμαρτάνετο⁴⁷,

a przede wszystkim tolerancja dla „obrzydlivych i barbarzyńskich” praktyk. Agatiasz wspomina, że w drodze powrotnej filozofowie natknęli się na porzucone bezceremonialnie zwłoki,

καταλύσαντες γὰρ ἐν ἀγρῷ τινι Περσικῷ ἐθέασαντο σῶμα νεκρὸν ἀνθρώπου νεοθανοῦς οὕτω πως ἄταφον ἐρριμμένον⁴⁸,

które pochowali powodowani współczuciem i pobożnością⁴⁹. W nocy jednemu z filozofów miał przyśnić się starzec, mówiący wierszem, że nie powinni chować znalezionych zwłok, ponieważ „matka ziemia” nie przyjmie trupa człowieka, który zhańbił własną matkę, dopóki nie zostanie on pożarty przez psy.

Μὴ θάψῃς τὸν ἄθραπτον, ἔα κυσι κύρμα γενέσθαι.
Γῆ πάντων μήτηρ μητροφθόρον οὐ δέχεται ἄνδρα⁵⁰.

Neoplatończycy doszli do wniosku, że bezczeszczenie zwłok było karą dla tych, którzy zgrzeszyli pożądlivością wobec swoich matek.

ἀνελογίζοντο γὰρ τὸν ὄνειρον καὶ ὠμολόγουν ἐντεῦθεν, ὅτι δὴ οἱ Πέρσαι ποινὴν ἔχουσι καὶ τιμωρίαν τῆς ἐπὶ ταῖς μητράσιν ἀκολασίας τὸ ἄταφοι μένειν καὶ ὑπὸ τῶν κυνῶν ἐνδίκως διασπαράττεσθαι⁵¹.

Z punktu widzenia naszych rozważań jest to szczególnie ważna informacja. Na jej podstawie możemy określić dwa zwyczaje panujące w państwie irańskim, które filozofowie uznali za niemożliwe do zaakceptowania. Pierwszym są obrządki grzebalne, których neoplatończycy nie rozumieli, uznając je za karę. Zaratusztrianie stosowali ekspozycję zwłok na otwartej przestrzeni, w taki sposób, aby ciała mogły być „oczyszczone przez ptaki i psy” (*darrēnišn ī sag ud way*)⁵². Ten rodzaj pochówku

⁴⁶ Ibid., 872.

⁴⁷ Agath. III 2, 30, 5.

⁴⁸ Ibid., 31, 6.

⁴⁹ Ibid.: οἱ δὲ τὴν παρανομίαν τοῦ βαρβαρικοῦ νόμου κατελεήσαντες καὶ οὐχ ὄσιον εἶναι ἡγοούμενοι περιῦδειν τὸ μέρος ἀδικουμένην τὴν φύσιν, περιέστειλάν τε τὸ σῶμα, ὡς οἶόν τε ἦν, διὰ τῶν θεραπόντων καὶ τῆ γῆ καταχῶσαντες ἔθαψαν.

⁵⁰ Ibid., 7.

⁵¹ Ibid., 9.

⁵² G. Herman, “Bury My Coffin Deep!”. *Zoroastrian Exhumation in Jewish and Christian Sources*, [w:] *Tiferet leIsrael: Jubilee Volume in Honor of Israel Francus*, oprac.

wynikał ze stosunku do Ziemi, która nie mogła być zanieczyszczona przez zwłoki wypełnione demoniczną *nasā*. Oczyszczenie można było osiągnąć poprzez ekspozycję ciała w czwartym dniu po śmierci, tak zwane „opromienienie słońca” (*xwaršēd nigerišn*)⁵³. Informację o irańskich praktykach pogrzebowych odnajdujemy również u Prokopiusza z Cezarei:

τότε δὲ αὐτοὺς ἤθελε Καβάδης ἐς τὰ νόμιμα τῆς αὐτοῦ δόξης βιάζεσθαι. καὶ αὐτῶν τῶ βασιλεῖ Γουργένῃ ἐπέστελλε τὰ τε ἄλλα ποιεῖν, ἢ Πέρσαι νομίζουσι, καὶ τοὺς νεκροὺς τῆ γῆ ὡς ἥκιστα κρύπτειν, ἀλλ’ ὄρνοι τε ῥιπτεῖν καὶ κυσὶν ἅπαντας⁵⁴.

Drugim zwyczajem praktykowanym w Iranie były małżeństwa krewniacze (*xwēdōdah*), uważane przez zaratusztrian za szczególnie przejaw pobożności⁵⁵. Należy zauważyć, że słowo *xwēdōdah* nie oznacza wyłącznie kazirodztwa, lecz dotyczy różnego rodzaju związków endogamicznych⁵⁶. Wydawać by się mogło, że *xwēdōdah* ograniczało się do rodzin arystokratycznych i było to tak zwane „dynastyczne kazirodztwo”⁵⁷, jednak badania sasanidzkich tekstów prawniczych, między innymi *Mādayān ī hazār dādestān*, prowadzone przez Marię Macuch, potwierdzają powszechność tego zwyczaju również wśród innych grup społecznych⁵⁸. Filozofowie nie rozumiejąc tego zwyczaju zarzucali Irańczykom nie tylko rozwiązłość seksualną⁵⁹, lecz i perwersję⁶⁰.

J. Roth, M. Schmelzer, Y. Francus, *The Jewish Theological Seminary of America*, New York 2009, s. 35.

⁵³ Vidēvdād 3, 8–9, [w:] *The Zend-Avesta*, wyd. J. Darmesteter, New York 1898; Procop. *Bell.* I 11, 35; M. Boyce, *Corpse*, *Encyclopaedia Iranica*, t. VI 3, 1993, s. 279–286.

⁵⁴ Procop. *Bell.* I 12, 4–5.

⁵⁵ D. Lee, *Close-Kin Marriages in Late Antique Mesopotamia*, GRBS 29, 1988, s. 403–413; M. Macuch, *Inzest im vorislamischen Iran*, *Archäologische Mitteilungen Aus Iran* 24, 1991, s. 141–154.

⁵⁶ M. Macuch, *Incestuous Marriage in the Context of Sasanian Family Law*, [w:] *Ancient and Middle Iranian Studies: Proceedings of the 6th European Conference of Iranian Studies, Held in Vienna, 18–22 September 2007*, oprac. ead. i in., Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2010, s. 135.

⁵⁷ M. Mitterauer, *The Customs of the Magians: The Problem of Incest in Historical Societies*, [w:] *Sexual Knowledge, Sexual Science: The History of Attitudes to Sexuality*, oprac. R. Porter, M. Teich, Cambridge University Press, Cambridge – New York 1994, s. 235–236; T. Daryaei, *Marriage, Property and Conversion among the Zoroastrians: From Late Sasanian to Islamic Iran*, *Journal of Persianate Studies* 6, 2013, s. 91–100; P. O. Skjærvø, *Marriage II: Next-of-Kin Marriage in Zoroastrianism*, 2013, *Encyclopaedia Iranica* online: <http://www.iranicaonline.org/articles/marriage-next-of-kin> (dostęp 26 października 2020); R. E. Payne, *A State of Mixture: Christians, Zoroastrians, and Iranian Political Culture in Late Antiquity*, University of California Press, Oakland 2015, s. 108–126.

⁵⁸ Macuch, *Incestuous Marriage...*, s. 133; P. Thonemann, *Close-Kin Marriage in Roman Anatolia*, *CCJ* 63, 2017, s. 143–166; Odmiennego zdania są Walter Scheidel, *Brother-Sister and Parent-Child Marriage Outside Royal Families in Ancient Egypt and Iran: A Challenge to the Sociobiological View of Incest Avoidance?*, *Ethology and Sociobiology* 17, 1996, s. 319–340, oraz Joan M. Bigwood, *Incestuous Marriage in Achaemenid Iran: Myths and Realities*, *Klio* 91, 2009, s. 311–341.

⁵⁹ Agath. III 2, 30, 6: ἐξὸν γὰρ ἐκάστω μυρίας ὄσας ἄγεσθαι γαμετὰς καὶ τοῖνον ἀγομένοις, ἀλλὰ μοιχεῖται γὰρ ὁμῶς τολμῶνται.

Podsumowując powyższe rozważania należy zauważyć niezwykle niechęć Agatiasza do kraju rządzonego przez Chosroesa. Autor tworzy negatywny obraz władcy, jednak zdając sobie sprawę z ogólnej opinii o Chosroesie jako mecenasie kultury i nie mogąc pominąć faktycznych osiągnięć dworu królewskiego w tej dziedzinie Agatiasz stwierdza, że rzeczywiście *Shāhanshāh* wyróżniał się, lecz wyłącznie na tle innych barbarzyńców⁶¹.

W analizie opinii filozofów neoplatońskich o Iranie na pierwszy plan wybija się nieznajomość zwyczajów i tradycji tego kraju. W tym przypadku filozofowie nie stanowili wyjątku. Można tu przytoczyć kilka przykładów historyków z kręgu zachodniego piszących o Iranie, choćby Ammiana Marcellina, którego informacje o geografii sasanidzkiego Iranu zostały zaczerpnięte z prac Ptolemeusza⁶², Prokopiusza z Cezarei uznającego w swojej *Historii wojen* nazwę rodu partyjskiego Mehrān za tytuł wojskowy⁶³ czy Malalasa myślącego mazdakitów z manichejczykami⁶⁴.

Rozczarowanie filozofów dworem w Gondīšāpur było spowodowane przede wszystkim zetknięciem z obcą dla nich kulturą, której nie rozumieli.

szapur2@poczta.onet.pl

ARGUMENTUM

Id, quod Agathias dicit de septem neo-Platonis philosophis in aula Chosrois I hospitio acceptis, monstrat permagnam morum imperii Byzantini et Persici discrepantiam ignorantiamque mutuum.

⁶⁰ Ibid., 31, 9.

⁶¹ Ibid., 28, 5.

⁶² U. Hartmann, *Wege des Wissens. Formen des Gedankenaustauschs und der kulturellen Beeinflussung zwischen dem spätantiken Rom und dem Sasanidenreich*, [w:] *Getrennte Wege? Kommunikation, Raum und Wahrnehmung in der Alten Welt*, oprac. R. Rollinger, A. Luther, J. Wiesehöfer, Verlag Antike, Frankfurt am M. 2007, s. 51.

⁶³ K. Maksymiuk, *A New Proposal for the Identification of the Sasanian Commander Mermerōēs of Byzantine Sources: Šāpur of Ray from Mehrān*, [w:] *The Byzantine Missionary Activity and Its Legacy in Europe*, oprac. M. B. Panov, Euro-Balkan University, Skopje 2017, s. 93–98.

⁶⁴ Mal. 18, 30; U. Hartmann, *Mazdak und die Mazdakiten*, [w:] *Politische Morde. Vom Altertum bis zur Gegenwart*, oprac. M. Sommer, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2005, s. 89–98.